

TRADUCCIÓ I ESTIL

Hi ha uns principis d'organització mental que afecten la naturalesa del llenguatge i que incideixen d'una manera especial en la traducció de textos. El llenguatge, en definitiva, no té cap existència fora de la seva representació intel·lectual. Les propietats que tingui, siguin les que siguin, hauran de ser les que li atorguin els processos mentals. I són aquestes capacitats especulatives les que fan possible l'adquisició del llenguatge. Ara bé, quan en el sistema de comunicació conegut se n'hi introdueix un altre de nou, adquirit, es produeix un estímul que exigeix una resposta complexa que es fa clarament palesa i necessària en el cas de la traducció. El que és vàlid en una llengua no ho és en una altra. I no solament no és vàlid, sinó també altament significatiu, ja sigui en un sentit simpàtic, afalagador o bé menyspreable i fins i tot rebutjable. Pensem en el mot català *canalla*, que té un cert matís entranyable i el significat adwers que li atorga el mateix mot castellà.

Tot això és ben sabut i el traductor/a mai no caurà en aquesta mena de paranys que, pel fet de ser tan evidents, deixen de ser-ho, però sí que a vegades s'observen errors de tipus simplement normatiu quan, en una traducció del francès, es fa un ús equivocat del *passé simple* que, d'altra banda, ja ha passat a la història (aquesta, però, és una altra qüestió) o bé en un text traduït de l'anglès es fa un gran abús del gerundi que, si bé en aquesta llengua és molt abundant, no ho és tant en la nostra, que en té un ús molt més restringit. Cal eliminar aquesta mena de tics que, si bé són absolutament correctes en la llengua original i per tant deixen de ser-ho, són del tot inapropiats quan els mateixos mots i expressions es vessen a una altra que és dissemblant.

En cert moment vaig llegir la següent versió d'un text evidentment francès: «jo vinc d'arribar» en lloc del correcte «acabo d'arribar». La interpretació mot a mot, en aquest cas verb a verb, constitueix més que un tic una ignorància que només es pot atribuir a un afeccionat. L'esmento únicament com a fet curiós.

Això ens porta al problema dels manlleus, lèxics i fins i tot fraseològics, com pot ser «donar-se compte» —pel correcte «adonar-se»—, que podria procedir del francès però que sens dubte prové del castellà, més proper geogràficament, i el manlleu castellà del català «em sap greu» que han adoptat transformant-lo en l'expressió

«me sabe mal», idioma que com és sabut utilitza el mot «sabe» amb significat de sabor, de gust, quan diu, per exemple, «esto sabe a fresa». Un altre catalanisme és l'ús continuat, no tan sols a nivell oral sinó també a nivell escrit, de l'expressió «detrás mí» per «detrás de mí». És ben clar que no hi ha frontera lingüística.

En un altre aspecte, no menys important, cal conèixer no solament la norma del nou idioma, sinó la concepció del seu món, de la gent que el viu inconscientment i el fa seu. És per això que Wilhelm von Humboldt ens recorda l'associació d'estructures lingüístiques diverses amb concepcions del món divergents, tot declarant que les llengües es desenvolupen «des de dins», un aspecte del seu pensament que es remunta a Plató. I és aquesta difusió des de dins que fa possible el caràcter singular, distintiu, de la pròpia llengua, sentida i viscuda en sentit patrimonial.

Tota persona està exposada a un estímul i l'interpreta d'una manera determinada; aquesta persona ha construït un producte mental definit, que representa algunes de les seves conclusions —en general inconscients— sobre l'origen de l'estímul. D'aquesta manera s'obté un model que es conformarà a certes condicions donades sobre la unió dels estímuls amb les seves interpretacions. I aquestes interpretacions han de ser prou clares, pulcres i delicades perquè desemboquin en un paisatge estètic, plaent i abellidor, cosa que afecta de manera singular al fet de la traducció.

Un text per traduir pot ser una capsula de sorpreses. El/la traductor/a hi ha d'entrar amb ànim expectant, obert a tota mena d'iniciatives, sempre, però, vigilant la fidelitat estricta a l'original i procurant descobrir els secrets, ocults o notoris, del text. A partir d'aquí, el propi enginy s'encarregarà d'eliminar els obstacles i llençar rics suggeriments perquè un contingut es transformi en ell mateix, però enriquit amb els recursos de la nova llengua. Tot i això, en ocasions es veu exposat a un atzucac, més o menys capciós. En un diàleg entre l'Horaci i la Bet, la seva promesa, el primer li diu, rient sorollosament:

—Mira, nena, tota la història és feta amb gent de carn i ossos.

La Bet li respon:

—No em diguis *nena*. Només la mare té el privilegi de dir-me *nena*.

I jo em demano: com es pot traduir el mot *nena* en castellà? La traducció literal *niña* no hi escau en aquest cas concret i si es manté la paraula castellana *nena* ens introduïm en una esfera que no té res a veure amb l'ambient de l'obra, que es mou en un nivell de llenguatge estàndard, en un cercle ben definit compost per personatges que fan ús de la llengua de referència comuna. Una altra cosa seria si l'interlocutor no fos l'Horaci sinó el pare de la Bet, sobretot tenint en compte que en aquesta situació la correspondència amb la versió literal *niña* no implica cap canvi en la interpretació. Però en el cas de l'Horaci la traducció castellana *nena* ens transporta a un ambient que exclou l'atmosfera de l'obra, que transcorre en un medi social establert i no en un espai discordant, atès que l'Horaci no és un perdonavides, sinó un xicot prou seriós.

I és que les conviccions extralingüístiques tenen un paper fonamental en la interpretació, governada a més per principis d'estructura cognoscitiva que, pròpiament, no són aspectes del llenguatge.

Un idioma respon a un esquema que defineix l'essència del propi llenguatge, personal o social. L'essència del mot català *nena* no és la mateixa que posseeix el mateix mot castellà. És allò que dèiem suara: el que és vàlid en una llengua no ho és en una altra. Tornant als nostres protagonistes. Quan l'Horaci interroga la Bet:

—Menuda... que plores?

Ella respon:

—Oh, no siguis *gamarús*.

Com traduir *gamarús* sense que perdi tota l'essència, el contingut entre amonestador i afectuós? Pensant en una traducció a la llengua veïna l'única solució, si bé esmorteïda, sembla que podria ser *tonto* o *bobo*, però òbviament no recull tot el valor de reny cordial i la càrrega d'amable companyonia. En una conversa telefònica la Bet respon a un gir tendre de l'Horaci, matisat per una rialleta:

—No riguis, capsigrany.

I en una altra ocasió, davant una queixa del xicot, respon decidida:

—Calla, ximplet.

Cada un d'aquests epítets és absolutament normal en la parla quotidiana i difícilment transportable a un altre idioma, de tal manera que conservi tots els seus valors. I en tot cas, no és possible anar repetint tantes vegades *tonto* i *bobo* en el cas del castellà, ja que en un moment la Bet ha motejat l'Horaci amb tres vocables diferents i la repetició continuada en l'altra llengua seria, com a mínim, enutjosa i monòtona. En Fred diu sospirant a la petita Dolça, la seva filleta:

—Anem, esquitx. És hora d'anar a dormir.

Ens trobem davant un altre terme difícilment exportable: *esquitx*, referit a un infant.

Aquest és un dels entrebancs en què es pot veure immersit el/la traductor/a. Sí, hi ha certs límits en el contingut semàntic que engloba, no solament l'ús del llenguatge, sinó que incorpora tota mena de percepcions extralingüístiques que es desprenen de la singularitat, del secret de la primera i la segona llengua, de la seva íntima fesomia.

La Bet, la nostra protagonista, diu al seu pare quan respon al telèfon:

—Pare, no cal que t'anuncïis, només tu em dius nineta. No te n'adones que ja m'he fet gran?

I en una conversa amb l'Horaci observem la mateixa paraula:

—Sí, nineta, però més endavant; ara estem bastant escurats.

És obvi que ambdues situacions requereixen diferents solucions pensant en una bona traducció, si es vol ser fidel a l'esperit de l'obra.

La psicologia cognoscitiva entra plenament en el camp de la semàntica i és la que evita que el/la traductor/a caigui en emboscades més o menys camuflades o clarament evidents. I és que un bon/una bona traductor/a és, ja que no creador, almenys en certa manera co-creador, en una estreta visió col·laboradora.

En part i només en part, discrepo de la declaració de la filòsofa Edith Stein que, als quinze anys, diu: «el traductor ha de ser com el vidre d'una finestra, que deixa passar la llum, però, a ell, no se'l veu».

Admeto el paper discret del traductor, però afegeixo que ha de procurar enriquir el missatge amb la pròpia capacitat inventiva que s'encarregarà de saltar els obstacles i conformarà nous plantejaments que aconseguiran que un contingut, tot i mantenint-se fidel en la seva substància, es transformi en ell mateix però embellit, fins al punt de fer vibrar el lector en una vivència intensa, brillant i especialment càlida.

I això ens porta a parlar de l'estil, una qüestió que considero molt important i que va estretament lligada a la traducció.

Quan ens trobem cara a cara davant un idioma que no és el nostre observem que té, no tan sols un sistema diferent, sinó una manera diferent d'enfocar la vida i les persones i coses que l'envolten i determinen. Penetrar en aquest nou tarannà de mirar i sentir és travessar una barrera que pot ser de fina gasa o bé de formigó, però en tot cas va més enllà de la norma i passa per una sensibilitat que es tradueix en una elegància d'estil, en una fluïdesa que evoca i representa l'esperit del nou idioma.

No tinc la sort de saber hongarès i he hagut de llegir Sándor Márai en dues traduccions aparentment bones, i dic aparentment, perquè sense llegir l'original no és possible d'assegurar-ho. Mentre llegia, em felicitava que un autor tan extraordinari hagués trobat dos bons traductors, almenys quant a correcció lingüística en una nova llengua —en aquest cas dues noves llengües, una en català i l'altra en castellà.

Hi ha diverses maneres de dignificar una traducció sense traïr el contingut. Recordo un article que vaig traduir del castellà on es llegia: «habría que hacer un fundido». Atès que el participi del verb *fondre* no era utilitzable en aquest cas, vaig fer una substantivació i el resultat va ser «caldría fer una fusión». El trànsit va ser fàcil: el participi *fos* es va convertir en el substantiu *fusión*.

Un altre procediment consisteix a canviar un sintagma per un altre diferent, però que contingui el mateix significat. Així, el que en català pot ser «un ocelllet eixerit canta saltironant» es pot convertir fàcilment en «un avispado mirlo canta saltando». La substitució d'*ocellet* pel nom d'un ocell concret, en

aquest cas *mirlo*, desplaça el sentit una mica carrincló que tindria la traducció literal *pajarito*, ensems que ofereix una versió lleugerament diferent en la forma, però fidel en la interpretació. Una vegada més, el que és vàlid en una llengua no ho és en una altra.

Així doncs, els estratagemes varien des d'un canvi de categoria gramatical, com és el cas esmentat d'un participi a un substantiu, fins a un capgirament en l'estructura de la frase o bé el traspàs del fet genèric al concret o al revés, segons les circumstàncies.

Què és traduir? Servir? Sí, servir, però és un servir que no suposa servitud, que no implica submissió. No s'ha de desvirtuar cap de les dues llengües, de manera que cada una conservi el seu magnetisme propi. Sí, servidor de les llengües, però amb la independència que forneix el bon coneixement i l'esperit autèntic de la primera i de la segona a la qual es pretén transmetre un missatge, no tan sols clar i entenedor, sinó capaç d'irradiar l'alè inspirador, el batec propi d'un idioma que no es limita a un simple sistema de signes comparables a qualsevol altre, com és el cas dels semàfors, que ens indiquen quan podem passar i quan ens hem d'aturar, sinó que ens introdueix en una esfera de comunicació només reservada a la intel·ligència i sensibilitat humanes.

La nostra Bet, viatjant en avió de Barcelona a París s'ha endormiscat, quan la desperta el plor d'una criatura.

—*Tais-toi, mon enfant* —li diu la mare impacient. I la Bet pensa:

—Pobre marrec. Deu notar la diferència del seu entorn i horari habituals.

Com traduir la paraula *marrec* sense desvirtuar-la? En una altra conversa la Bet demana a l'Horaci:

—I què en faran, de la quitxalla?

I en una ocasió la Laia s'adreça a la seva amiga dient-li:

—Vosaltres esteu junts, però els pobrics d'allà no tant.

Marrec, quitxalla, esquix, pobrics... és cert que tots aquests mots són traduïbles —més o menys perfectament traduïbles— però què s'ha de fer per tal de conservar el color, la tonalitat expressa que marca la diferència i que intensifica o desllueix el significat primari?

Direm adéu a l'Elisabet, que ens ha fornit d'uns quants mots ben nostres, afegint una conversa telefònica des de París:

—Hola, Horaci. Què diu el meu homenot?

Si ens limitem a la norma haurem de traduir *homenot* amb un augmentatiu, amb la qual cosa desvirtuarem el sentit i el valor que inclou el mot i que en boca de l'Elisabet té un registre ben diferent.

El contrast és considerable. I és que hi ha qüestions que van més enllà de la simple comprensió i s'han de col·locar en una àrea que supera la pauta i apunta a la capacitat estilística, que és on apareix l'aspecte creador de l'ús del llenguatge. L'expressió del contingut semàntic es revela a través de successions intel·lectuals que desemboquen en uns signes nous i transparents, semblants al vidre de la finestra que esmentava l'Edith Stein, però enriquits, creiem, amb una nova dimensió capaç de fer ressonar els mots i les expressions amb un renovat alè, renovat pel que suposa l'expansió a un nou llenguatge, però respectuós i estrictament fidel a l'original.

William Dwight Whitney observa allò que ell anomena «la infinita diversitat de la parla humana». Infinita, sí, però el/la traductor/a es troba alguna vegada impotent davant la impossibilitat, no de saltar la barrera idiomàtica, però sí d'injectar la fragància dels mots i expressions. No cal dir que en el cas dels refranys i dites populars és convenient mantenir l'original en cursiva i aclarir el significat a peu de pàgina, excepte l'existència de frases o locucions equivalents, com pot ser l'expressió popular «plou a bots i barrals», que el castellà formula dient que plou «a càntirs» i l'anglès «a gats i gossos». O bé l'expressió «molt soroll de boixets i poques puntes» que es correspon exactament amb «mucho ruido y pocas nueces».

Sortosament, no sempre és tan difícil resoldre els problemes de la traducció. Un text literari no sol oferir dificultats i el traductor/a pot desplegar extensament el seu art; ara, cal reconèixer que un text fortament col·loquial pot presentar algun conflicte si el que es pretén és absorbir i traslladar escrupolosament el nucli secret autòcton.

En conclusió: realitzar canvis de categoria gramatical, capgirar estructures o substituir mots abstractes pels equivalents concrets, són algunes de les claus que el/la traductor/a pot utilitzar per brodar un tema.

Cal la formulació de les condicions necessàries i suficients perquè un sistema resulti idoni. Ho fa palès el/la traductor/a que va gestant la seva pròpia interpretació; interpretació que ha de culminar en un perfecte reeiximent. Un llibre ben traduït és admirable. És la perfecció feta obra, ja sigui escultura, pintura, música o literatura. Traduir és interpretar. Per aquest motiu, una bona traducció és comparable a una bona reproducció d'una bella pintura, com pot ser la «Ronda nocturna» de Rembrandt, o una excel·lent execució de la «Novena Simfonia» de Beethoven.

MONTSERRAT ANGUERA I SOLER
Universitat de Barcelona